

КОНФЛИКТ ИЛИ ЕДИНОДЕЙСТВИЕ МЕЖДУ КУЛТУРНИТЕ ПРАВА НА ЧОВЕКА И АВТОРСКИТЕ ПРАВА В МЕДИЙНАТА СРЕДА

**Доц. д-р Веселина Манева,
Нов български университет
Департамент „Право“**

Средствата за масово осведомяване винаги са търсели и отразявали динамиката в обществените отношения. В този процес неизбежна е връзката, която възниква между правата на интелектуална собственост и исконните човешки права. Дали осъществяването на основните права и свободи на човека не ограничават упражняването на правата на интелектуална собственост и дали последните не създават, от своя страна, законови пречки за реализиране на фундаменталните права? И двете групи права имат своята международноправна уредба в редица договори и конвенции с изключително значение, както в научния и търговски обмен, така и в политиката на съвременния свят. Националните законодателства в областта на интелектуалната собственост поставят редица ограничения в полза на осъществяването на човешките права. Така напр., свободата на изразяване е обвързана със свободата на словото, на печата, както и със свободата на информация, представляващи фундаментални човешки права, които на практика взаимодействат с действащи авторски права.

Обсъждането на връзката между авторските права и правата на човека поставя и философски аспект в нейното разглеждане, като в много случаи приложими са средствата на обществената етика, а не установените законови механизми.

За да се изясни връзката между тези права, следва да се разгледат преди всичко тяхната правна същност и целите, които те поставят и реализират.

I. ПРАВНА ПРИРОДА И СЪЩНОСТ НА АВТОРСКИТЕ ПРАВА

Авторските права /АП/ възникват със създаването на произведение на литературата, наука и изкуството. Неговото обективизиране в конкретна вещ е основание за възприемането му от човешките сетива. Правната наука квалифицира авторските права като нематериални блага, които могат да се използват за задоволяване на определени човешки потребности и имат стойност. Тези права имат още и абсолютен характер, като установяват в полза на техния създател правото да използва произведението, да се разпорежда с него, както и възможността да забрани на всяко трето лице да направи това, без съгласието му. Забраната е установена *erga omnes*.

II. ПРАВНА ПРИРОДА И СЪЩНОСТ НА ПРАВАТА НА ЧОВЕКА

От гледна точка на съвременната институционална правна система, правата на човека /ПЧ/ представляват самостоятелен институт на вътрешното право, а в международното право- са система от принципи и предписания. Те са резултат от дългата еволюция в човешкото мислене, развитието на правната уредба, както и на устройството и функционирането на институциите. Терминът „права на човека” за първи път е въведен от английския философ Джон Лок, през XVII, като през вековете той се утвърждава като част от всяка една национална правна система.

Съгласно чл. 57, ал. 1 от Конституцията на Р България /КРБ/: „основните права са неотменими”. Тази същност на ПЧ обуславя тяхната

независимост от политическата власт на държавата, но признати и уредени от правото, стават елемент от действащата правна система. Всеобщността на основните права на човека предполага международноправното и вътрешноправното им признаване и скрепяване с юридически гаранции, като този принцип е изведен в чл. 6, ал. 1 от КРБ: „Всички хора се раждат свободни и равни по достойнство и права”. ПЧ още са универсални права. Те се отнасят до всяко човешко същество, без оглед на неговата раса, пол, етническа принадлежност, образование, материално състояние, ценностна система, религия и т.н. По своята правна същност ПЧ също са неотчуждими и непрехвърлими права. Те са неотделими от личността на човека и се отнасят към категорията на нематериалните блага.

III. КЪДЕ Е ГРАНИЦАТА НА УПРАЖНЯВАНЕ НА АВТОРСКИТЕ ПРАВА И ПРАВАТА НА ЧОВЕКА –КОНФЛИКТ ИЛИ ЕДИНОДЕЙСТВИЕ?

В теорията и нормативната уредба са възприети различни критерии за класифициране на човешките права. В зависимост от предмета на изследване, те са: граждански и политически, икономически, социални и културни, лични права и свободи.

С оглед на настоящото изложение, ще се спрем само на връзката между авторските права и културните права на човека.

Културните права на човека намират проявление чрез свободата на изразяване на мнение, свободата на творчеството и правото на информация. Право на човека е да се ползва от националните и от общочовешките културни ценности. В процеса на упражняване на своите права, човек използва различни произведения, по отношение на които, в много случаи, действат авторските права на техните създатели. Възниква ли конфликт между ПЧ и авторските права, или законът, подобно на правата на индустриална собственост предвижда известни ограничения?

За да гарантира тези основни права на гражданите, Конституцията ги извежда в самостоятелни разпоредби: чл. 39 – свобода на словото, чл. 40 – свобода на печата и чл. 41 – право на информация. Тези права са наречени още „комуникационни права”, определящи статута на личността в съвременното общество. Съдържанието на тези права и по-специално някои аспекти на свободата на словото са ясно определени в Решение № 7 от 4 юни 1996 г. по конст. дело № 1/96 на Конституционния съд на Р България.¹ Решението дава важни насоки за тълкуването на конституционните гаранции, извеждайки свободата на словото и правото на информация в конкретен контекст.

Свободата на изразяване се свързва с индивидуалната необходимост на всеки човек да изрази своите мисли и творчески възжеления, което в същото време е основна гаранция за пълноценното му развитие и личностна реализация. Освен това, нежеланието да се изрази мнение също следва да попада под закрилата на това право. Свободното изразяване е необходим елемент и за политическото функциониране на обществото и в същото време е предпоставка за упражняване и на други права и свободи. Това право различава две форми на проявление: свобода на словото и свобода на печата.

Свободата на словото е едно от основните ПЧ, гарантирано от Конституцията. Чл. 39, ал. 1 гласи, че „Всеки има право да изразява мнение и да го разпространява чрез слово - писмено или устно, чрез звук, изображение или по друг начин”. Стойността и правотата на изказаното мнение не са от значение, стига да не засягат чужди права и интереси. В обществения живот това право се реализира чрез медиите /печатни или електронни/, а това са средствата за масово осведомяване. Най-силно присъствие в този процес имат двете медии: телевизия и интернет. КРБ

¹ Решение № 7 от 4 юни 1996 г. по конст. Дело № 1/96 на КС на Р България, ДВ, бр. 55/96 г., образувано по искане на Президента на Р България

поставя и ограничения при упражняване на това право, предвидени в чл. 39, ал. 2, които са съпроводени със задължения и отговорности за личността: „Това право не може да се използва за накърняване на правата и доброто име на другото и за призоваване към насилствена промяна на конституционно установения ред, към извършване на престъпления, към разпалване на вражда или към насилие над личността”. Такова ограничение са случаите, в които се налага наказателна санкция. Наказателният кодекс, в редица разпоредби предвижда наказания за престъпни действия, които по своята същност представляват изразяване на мнение. Това са разпоредбите за обида и клеветата, за разпалване на вражда – религиозна, расова и етническа, както и текстовете за издаване на държавна или служебна тайна. При тези действия не трябва да се преминава границата на клеветата, формалната обида и накърняването на човешкото достойнство. Свободата на словото е ограничена както в обществен интерес, така и в интерес на националната сигурност.

В обществен и политическия живот на обществото е необходимо да се разграничат свободата на словото, като основно човешко право и принципът на „свободното слово”, определящ дейността на медиите и журналистиката. Пози принцип поставя изискване за безпристрастно и точно изразяване на мнение, представяне на събития и факти в достъпна за обществото форма.

Другият начин на проявление на свободата на изразяване – е *свободата на печата*, която в съответствие със свободата на словото е с по-ограничен обхват и се разглежда като нейна производна форма. Свободата на печата се отнася до разпространението на всички печатни издания. Печатното издание може да се приеме като синоним на понятието „отпечатано слово”, независимо от неговия носител – книжен, електронен носител, включително и DVD. Това право е подкрепено от разпоредбата на чл. 40, ал. 1 от КРБ: „ Печатът и другите средства за масова информация са

свободни и не подлежат на цензура”. Ограниченията, относно спирането и конфискацията на печатно издание, съгл. ал. 2 са допустими в изрично посочени в закона случаи, при наличие на точно определени предпоставки: „само въз основа на акт на съдебната власт, когато се накърняват добрите нрави или се съдържат призови за насилствена промяна на конституционно установения ред, за извършване на престъпление или за насилие над личността”.

Свободата на печата обхваща изцяло издателската дейност, включително книжния пазар, периодичния печат и производството на дискове. По отношение на тези обекти – книги, вестници, списания, компактдискове съществуват авторски права за техните автори и издатели, както и изпълнителски и продуцентски права. Периодичните издания се означават и с търговски марки, регистрирани в Патентното ведомство, пораждащи права на индустриална собственост. Законодателят допуска използването на тези обекти, като предвижда определен ред за това. В тези случаи е необходимо съгласието на носителя на правата – по отношение на търговските марки, изпълнителските или продуцентските права. В други случаи, когато се извършва препечатване на периодично издание – на брой или на материал от него, освен съгласието или, ако не е възможно да се получи такова, задължение на издателя е, при ново публикуване да се посочат данни за първия издател, за броя и датата, съответно годината на първата публикация. При тази хипотеза, свободата на печатното слово е ограничена от действието на правата на интелектуална собственост, чието нарушаване е основание за търсене на съдебна защита.

Свободата на изразяване намира проявление не само в устното и в писменото слово, но и в изкуството, където се определя като свобода на творчеството. Става дума за артистичното и художествено изразяване, като изобразително изкуство, музика, архитектура, аудиовизуално произведение, танц и др., които не са насочени към решаване на

обществени въпроси, а са изява на творческия процес у човека. По отношение на създадените творби или изпълнения възникват авторски или сродни права, регламентирани в Закона за авторското право и сродните му права /ЗАПСП/².

Правото на информация също е прогласено за едно от основните права на човека, изразяващо се във възможността всеки да търси, получава и разпространява информация по какъвто и да било начин- устно, писмено или чрез друго средство. Затова, това право е тясно обвързано със свободата на изразяване. От друга страна, свободният достъп до информация е предпоставка за развитието на науката и културата. Правото на информация е конституционно уредено в чл. 41, ал. 1, като в същото време неговото упражняване не може да нарушава правата и доброто име на други граждани, националната сигурност, обществения ред, народното здраве и морала. Това право принадлежи на всеки правен субект, без да е необходимо да доказва конкретен интерес за ползване на информация. Тази информация се получава от общодостъпни източници, технически пригодени като такива за широката общественост, а не само за отделната личност. Информацията от своя страна следва да е с обществена значимост, свързана с обществения живот в страната. С нея не трябва да се нарушават законите, както и основните права и свободи на гражданите.

В съвременния живот, в основен източник на информация се превърна интернет. Тази медия промени изцяло начинът на създаване и разпространение на информацията. Същевременно с това, много произведения, по отношение на които има действащи авторски права – литературни, музикални, изпълнителски, фотографски, филмови, произведения на изобразителното и приложното изкуство и др. се предоставят и използват в мрежата, без да може да се установи

² Закон за авторското право и сродните му права, ДВ, бр. 56 от 29 юни 1993 г.

нарушението или да се търси отговорност за това. Поради нерегулираният характер на интернет, като медийна среда, е много трудно да се проследи процесът на предоставяне и използване на информацията. В този аспект съществува и най-сериозният конфликт в съвременното информационно общество – правото на информация, като основно човешко право и авторските права. В същото време налице е конфликт между отделните права на човека – правото на информация и правото на запазване на честта, достойнството, дори и живота на човека. Нарушенията обикновено се проявяват в две форми: интернет- пиратството и интернет- плагиатството.

Интернет- пиратството - това е придобиването, копирането, възпроизвеждането, разпространението или използването на компютърни електронни данни, аудио- и видео- съдържание и софтуер, по отношение на които има установена авторско- правна закрила, без знанието на носителя на това право. Това се осъществява чрез използването на компютърна система или интернет чрез инсталиране на множество компютри на едно лицензирано копие, или използване на инсталационни дискове извън мястото, за което са лицензирани. Интернет- пиратството се осъществява и чрез директно сваляне на програми, аудио- и видео- съдържание от сървъри, които позволяват това, без да се заплащат такси на носителите на авторските права.

Интернет- плагиатството представлява публикуване *от името на дадено лице* на съдържание, в цялостен вид или части от такова, без знанието и разрешението на автора и без посочване на неговото име и произведение. Това нарушение е трудно да бъде идентифицирано, поради огромните масиви информация, както и лесното ѝ пренасяне и изменение³. Тази хипотеза е доказателство, че потребителите в интернет не разграничават правото на достъп до информация от правото да използват такава информация.

³ Вж.: Градинаров, Б., Медийно право. Изд."Фабер", 2010, 217 с.

Този процес трудно може да бъде регламентиран, но е възможно да бъдат създадени нови форми за регулиране отношенията между авторите и техните ползватели и разпространители. Друга е хипотезата, при която е налице неправомерно разпространяване на едно произведение в интернет, без знанието и съгласието на неговия автор. Последният може да търси гражданска отговорност от притежателя на съответния сайт.

В тази група права, макар и имплицитно, се включва и *правото на образование*. То е конституционно уредено в чл. 53, ал. 1: Всеки има право на образование. В процеса на обучение всеки човек използва различни източници- произведения на литературата, науката и изкуството, като по отношение на много от тях има действащи авторски или сродни права. Всяко национално законодателство в областта на авторското право регламентира хипотезите, при които е допустимо използване на едно произведение, без съгласие на автора и без заплащане на възнаграждение за това. Член 24 от ЗАПСП в 15 точки посочва изчерпателно случаите на т.нар. „свободно използване”. В процеса на писмено излагане на дадена теза, обикновено, се използват разгласени произведения на други лица, в обем, оправдан от целта на разработката. Това са случаите на „цитиране”, уредени в чл. 24, т.2 и 3 от ЗАПСП. Цитирането се извършва съгласно обичайната практика, като задължително се посочва името на автора и съответното произведение. Като специална разпоредба, по отношение на общата по т. 2, законодателят, в т. 3, е уредил т.нар. „цитиране с научна и образователна цел” при спазване на същите изисквания. Другите хипотези, предвидени в чл. 24 са свързани с използване на материали от периодичния печат или от другите средства за масово осведомяване като текуща информация, както и възможността за възпроизвеждане на статии от медиите със същите цели; специално, с цел предоставяне на информация от средствата за масово осведомяване е допустимо възпроизвеждането по фотографски, кинематографичен или аналогичен на тях начин, както и

чрез звукозаписване или видеозаписване на произведения, свързани с актуално събитие. В т. 8 е предвидено свободно използване на вече разгласено произведение, изключително за целите на образованието: публичното представяне и публичното изпълнение на публикувани произведения в учебни или в други образователни заведения, ако не се получават парични постъпления и не се заплащат възнаграждения на участниците в подготовката и реализирането на представянето или изпълнението. Изключително голямо е приложението на възможностите, предвидени в т. 9 за възпроизвеждане на вече публикувани произведения от различни културни и образователни институции в страната – библиотеки, музеи, университети, с учебна цел или с цел съхраняване на произведенията. На това основание са изградени системите за дигитализация на книжовното и културно наследство в страната, както и библиотечните университетски мрежи за обмен на информация. Регламентиран е и достъпът на физически лица до непубликувани произведения, намиращи се в колекциите на споменатите организации, при условие че се извършва за научни цели. За незрящите лица, в т. 10, е установена възможност за възпроизвеждане на вече разгласени произведения посредством Брайлов шрифт или друг аналогичен метод, ако това не се извършва с цел печалба.

При разгледаните хипотези, безспорен е превесът на правата на човека пред съществуващите авторски права. От друга страна, задължително е спазването на т.нар. „тристепенна формула”, установена в интерес на авторите /чл. 23 ЗАПСП/: използването е допустимо само в посочените хипотези, като способите на разширителното тълкуване и прилагането по аналогия, са изключени; използването е осъществява при условие че не се пречи на нормалното използване на произведението и на последно място – не се увреждат законните интереси на носителя на авторското право. В случаите на „свободно използване” на

произведението, законодателят изрично изключва търговското използване, както и възможността за заплащане на възнаграждения. При неспазване на предвидените изисквания, ще е налице нарушение на авторското право.

В настоящото изложение бяха поставени редици въпроси относно връзката и взаимната обвързаност между културните права на човека и авторските права. Очевидно е, че в разгледаните хипотези, доминираща роля имат ПЧ. Всички възможности за използване на постиженията на науката и изкуството са допустими с оглед упражняването на съответно човешко право, при съблюдаване на ограниченията, предвидени в националното законодателство. Това е доказателство, от една страна, за демократичността и хуманността на обществото, а от друга, се налага изводът, че във всяка обществена система трябва да се намери баланса между интересите на обществото и тези на отделната личност. В този процес, именно средствата за масово осведомяване осъществяват връзката между разгледаните права и спомагат, чрез начина на осъществяване на своята дейност и политика, да определят баланса между личния и публичния интерес.

КОНФЛИКТ ИЛИ ЕДИНОДЕЙСТВИЕ МЕЖДУ КУЛТУРНИТЕ ПРАВА НА ЧОВЕКА И АВТОРСКИТЕ ПРАВА В МЕДИЙНАТА СРЕДА

/резюме/

Настоящият доклад изследва връзката между авторските права и правата на човека, като ги разглежда в дейността на средствата за масова

информация. Изяснена е правната същност на двата вида права. Изяснени са: правото на изразяване, чрез устното и писмено слово, правото на информация и свободата на творчество. Анализирани са хипотезите на свободно използване на произведенията, свързани с упражняване на правото на образование. Разгледан е и конфликтът между авторските права и интернет. При взаимодействието между тези права трябва да се намери баланса между интересите на обществото и на отделната личност, като правата на човека не трябва да се абсолютизират.

CONFLICT OR SYNERGY BETWEEN CULTURAL HUMAN RIGHTS AND COPYRIGHT IN THE MEDIA ENVIRONMENT

/ summary /

**Assoc. Prof. in Intellectual Property Law Veselina Maneva,
Ph.D.**

New Bulgarian University, Sofia

This report examines the relationship between copyright and human rights, as they considered in the activity of the media. Clarified the legal nature of the two types of rights. Clarified are: freedom of expression through oral and written speech, the right of information and freedom of creativity. Analyzed the hypothesis of free use of works relating to the exercise of the right to education. Discussed the conflict between copyright and the Internet. The interaction between these rights need to find a balance between the interests of society and the individual, such as human rights should not be taken as absolute.

Ключови думи: авторски права, права на човека, медии, конфликт, интернет.

Keywords: copyright, human rights, media, conflict, internet.